

श्री सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमानसिंह राउत
फैसला

०७०-सी-००८७

मुद्दा:- गैर नागरिक मोही लगत कट्टा।

स्व.वाली मिया चुरीहारको स्व. पत्नी लतिफन खातुनको एकासगोलको
हकवाला छोरा पर्सा जिल्ला, जयमंगलापुर गाउँ विकास समिति वडा नं.
५ बस्ने मकसुद मियाँ-----१

पुनरावेदक
प्रतिवादी

विरुद्ध

पर्सा जिल्ला भिस्वा गा.वि.स. वडा नं. ७ बस्ने राजिन्द्रर राउत कुर्मी-१

प्रत्यर्थी
वादी

शुरु तहमा निर्णय गर्ने:- श्री झंकनारायण श्रेष्ठ
भूमि सुधार अधिकारी
भूमि सुधार कार्यालय, पर्सा

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:- माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद राजभण्डारी
माननीय न्यायाधीश श्री एकराज आचार्य
पुनरावेदन अदालत हेटौँडा।

फैसला मिति:- २०६६।५।१५

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क)(ख) बमोजिम मुद्दा
दोहोन्याई हेरी पाउन प्रतिवादीको निवेदन परी यस अदालतबाट सोही ऐनको दफा
१२(१)(क) बमोजिम मुद्दा दोहोन्याई हेर्न निस्सा प्रदान भै पेश हुन आएको प्रस्तुत
मुद्दाको तथ्य तथा ठहर यसप्रकार छ:-

१. मेरो नाम दर्ताको जिल्ला पर्सा, जयमंगलपुर वडा नं. ५ कि.नं. ३०० को ज.वि.
०-७-२^१/_२ जग्गाको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जाको मोही महलमा “वाली मियाँ

भारत पर्सा" उल्लेख भएकोले गैर नागरिक मोही भएकोले मोही लगत कट्टा गरी पाउँ भन्ने निवेदनपत्र।

२. वादी दावीको जग्गाको मोही मेरा पति वाली चुरीहार भएको, निजले जोतकमोद गरी वाली बुझाउँदै आएको, निजको शेषपछि निजको म पत्नीले जग्गा आवाद गरी वाली बुझाउँदै आएको छु। वादीले मेरा पतिको नाम विगारी वाली मियाँ भारत पर्सा उल्लेख गरेकोमा गाउँ घरमा बोलाइने नाम वाली मियाँ चुरीहार हो। मोही प्रमाणपत्रमा वाली चुरीहार समेत उल्लेख भएकोले वादीको झुठा दावीबाट फुर्सद गरी पाउँ भन्ने प्रतिवादी लतिफन खातुनको लिखित जवाफ।
३. संलग्न फिल्डबुक, जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा र मोही लगत समेतबाट मोहीको वतन भारत उल्लेख भएकोले वादीको माग दावीबमोजिम जग्गाको मोही गैर नागरिक देखिएको हुँदा गैर नागरिक मोही लगत कट्टा गरी दिने ठहर्छ भन्ने भूमि सुधार कार्यालय, पर्साको मिति २०६२।२।१८ को निर्णय।
४. जयमंगलापुर वडा नं. ५ को साविक कि.नं. २२२ को जग्गा १-१६-५ जग्गा धनी साविक बाबुलाल साह रौनियार भएको, सोही समयदेखि जग्गा जोतकमोद आवाद गरी समय समयमा जग्गाको कुतवाली बुझाउँदै आएको थियो। केही वर्षअघि वादी राजिन्दर राउत कुर्मीले सो जग्गा मध्ये कि.नं. ३०० को ज.वि. ०-७-२ ^१/_२ जग्गा खरीद गरेको जग्गाधनी राजिन्दर राउत कुर्मीले भूमिसुधार कार्यालयमा ०५४ सालदेखि ०६२ सालसम्मको हुने उक्त जग्गाको कुत वाली धरौटी आफैले अड्डामा हाजिर भै कुत बुझि लिएका छन्। वादीले ०५५ सालमा कुतवाली बुझी मोहीलाई नेपाली स्वीकार गरिएको अवस्थामा मोही यथावत कायम गरी पाउँ भन्ने प्रतिवादी लतिफन खातुनको पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा परेको पुनरावेदनपत्र।
५. मोहीको हैसियतले ३ नं. प्रमाणपत्र समेत प्राप्त गरी सकेको र पुनरावेदिकाले पुनरावेदनपत्र साथ नागरिकताको छायाँप्रति समेत पेश गरेको अवस्थाबाट गैर नागरिक मोही लगत कट्टा गर्ने गरी गरेको शुरु निर्णय फरक पर्न सक्ने हुँदा छलफलको लागि अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको आदेश।
६. पुनरावेदक प्रतिवादीका पति मोहीयानी हक प्राप्त भएको बेला भारतीय नागरिक भएको पुष्टी हुन आएकोले गैर नागरिक मोही लगत कट्टा हुने ठहर्न्याई भूमि सुधार कार्यालय, पर्साबाट मिति २०६२।३।१८ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा

सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेतको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६६।५।१५ को फैसला।

७. उक्त जग्गाको साविक जग्गाधनी बाबुलाल रौनियार हुन्। उक्त जग्गा २०२१ सालभन्दा पहिले देखिनै मेरो पिता वाली मियाँले मोहीको हैसियतले जोती कमाई आएका छन्। मोहीको १ नं. र २ नं. लगत प्रकाशित भई मोही ३ नं. प्रमाणपत्र प्राप्त गर्नु भएको छ। प्रत्येक वर्षको वाली विपक्षीले बुझ्न नमान्दा भुमि सुधार कार्यालयमा धरौटी राख्दै आएको छु। २०२२ सालको सर्भे नापीमा “यो जग्गा बाबुलाल रौनियार सिकटा भारतको नम्बरी हो” भनी लेखाएको व्यहोराबाट निज साविक जग्गा धनी भारतीय भएको प्रमाणित हुन्छ। मोही महलमा पनि वाली मियाँ पर्सा भारत लेखिएको छ। जसबाट साविक जग्गाधनी र मोही त्यतिबेला भारतीय व्यक्ति थिए भन्ने अवगत हुन्छ। यसरी दुवै जना भारतीय भै समानस्तरको भएको हुँदा मोहीलाई गैर नागरिक भनी मोही हक समाप्त गर्न जग्गा धनीलाई नेपाली नागरिक भनी भएको फैसला समानताको हक विपरित छ। वाली मियाँको मृत्युपछि निजको पत्नि लतिफन खातुनमा मोही सर्न गएको, निजले पुनरावेदन अदालतमा नेपाली नागरिकताको प्रतिलिपी पेश गरेको कुरालाई बिचार नगरी भएको फैसला भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(५)(ख) को विपरीत छ। मेरो पिता मोही वाली मियाँको स्थायी बसोबास नेपालमा भएको र मेरो आमा बारा जिल्लाको बरियारपुर-१ मा बस्ने नेपाली नागरिक इमान अलिको छोरी हुन्। निज आमा लतिमुन खातुनको विवाह स्व. पिता वाली मियाँसँग भै आमा पितासँग नै पर्सा, जयमंगलपुर-५ मा बसी आउनु भएको, २०५७ सालको भोटर लिष्टमा समेत वहाँको नाम समावेश छ। मिति २०५३।३।१६ को गाउँ विकास समितिको पत्रबाट समेत मोहीको स्थायी बसोबास नेपालमा भएको तथा नेपाली नागरिक हुन् भनी प्रमाणित भैरहेको कुरालाई पनि विचार गरिएन। पहिलेको नेपाल अधिराज्यको संविधानदेखि लिएर हालसम्मका संविधानलाई हेर्दा स्थायी बसोबास गरेका सम्पूर्ण नागरिक नेपालमा नागरिक हुन् भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। नेपाली नागरिकले नेपालको नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएपछि मात्र नेपाली हुने संवैधानिक वा कानूनी व्यवस्था नभएको हुँदा उक्त फैसला त्रुटीपूर्ण छ। तसर्थ पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसला त्रुटीपूर्ण हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क)(ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्न्याई हेर्न निस्सा प्रदान गरी पाउँ भन्ने समेतको प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र।

८. यसमा लतीफन खातुनले मिति २०६३।११।१३ मा नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरिसकेको अवस्थामा निजलाई गैर नेपाली नागरिक भनी विवादित कि.नं. २२२ को जग्गाको मोहीको लगत कट्टा गर्ने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६६।५।१५ को फैसलामा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(५) को व्याख्यात्मक त्रुटी हुनुका साथै प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ को प्रमाण मूल्याङ्कनको गम्भीर त्रुटी गरी भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्न्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने समेतको मिति २०७०।३।१४ को यस अदालतको आदेश।
९. मौकामा तयार भएको क्षेत्रीय उतार किताव तथा मोहीको १ नं. लगतमा स्वयम मक्सुदका पिताले आफू भारतीय भएको कुरा लिखित रूपमा स्वीकार गरेबाट प्रमाण ऐनको दफा ३४ बमोजिम वाली मियाँ विवन्धित छन्। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(५)(ख) अनुसार गैर नेपाली नागरिकलाई मोही हक प्राप्त नहुने किटानी कानूनी व्यवस्था गरेको छ। पुनरावेदकका पति पितालाई नै मोही हक प्राप्त हुन नसक्ने अवस्थामा मोही हक पत्नी छोराका नाममा नामसारी हुने अवस्था रहन्न। नेपाल नागरिकता ऐन, २०२० को दफा ६(८) ले समेत नागरिकता प्रमाणपत्र पाएको मितिदेखि मात्र गैरनागरिक नेपालको नागरिक हुनेछ भन्ने उल्लेख हुँदा बदलु तेली वि. रामलली बाहुनी स.अ. बुलेटिन २०६६, वर्ष १८, अंक १५, पृष्ठ १ मा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतबाट यस अदालतबाट मिति २०७०।३।१४ मा भएको आदेश कानून सम्मत छैन। मिति २०६२।२।१८ मा गैर नागरिक वाली मियाँको मोही लगत कट्टा भैसके पश्चात २०६३ सालमा लतीफन खातुनले भारतीय नागरिकता परित्याग गरे पश्चात मात्र निजलाई नेपाली नागरिकता मिति २०६३।११।१३ मा प्राप्त भएको हो। तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसला कानूनसम्मत छ भन्ने समेत व्यहोराको वादीले यस अदालतमा दिएको लिखित प्रतिवाद।
१०. पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री राजन अधिकारीले र प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री मनमोहन तिमिल्सेनाले पेश गर्नु भएको लिखित बहसनोट मिसिल संलग्न रहेछ।
११. नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता द्वय श्री नारायणप्रसाद देवकोटा र श्री राजन अधिकारीले विवादित कि.नं. २२२ को

जग्गाको साविक जग्गाधनी बाबुलाल रौनियार र मोहीमा पुनरावेदकका बाबु वाली मियाँ रहेको र उक्त जग्गा साविकदेखि नै मोहीले जोती कमाई बाली बुझाई आईरहेको तथ्यमा विवाद छैन। वाली मियाँको श्रीमतीले नेपाली नागरिकता प्राप्त गरिसकेको अवस्थामा गैर नेपाली नागरिक भन्न मिल्दैन। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(ग)(ङ) बमोजिम नागरिकताको प्रमाणपत्रलाई प्रमाणमा लिनुपर्दछ। यसरी महत्वपूर्ण प्रमाणलाई प्रमाणमा नलिई गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला कानूनसम्मत नहुँदा उल्टी गरी पुनरावेदकका नाममा मोही नामसारी गरी पाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

१२. प्रत्यर्थी वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री जयबहादुर खत्रीले वाली मियाँ विदेशी हुन्। १ नं. लगतमा स्वयम् मक्सुदका पिताले आफू भारतीय भएको कुरा लिखित रूपमा स्वीकार गरेका छन्। पुनरावेदकका पिताले नै मोही हक प्राप्त नगरेपछि निजका अपुताली खाने श्रीमती छोराले मोही हक पाउने अवस्था हुँदैन। तसर्थ वाली मियाँको श्रीमतीले पछिबाट मात्र मिति २०६३ सालमा जन्मको आधारमा नागरिकता लिउँदा निजका छोरालाई मोही हक प्राप्त नहुने हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला कानूनसम्मत छ भनी बहस गर्नुभयो।

१३. उपोक्तानुसारको बहस सुनि मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन ? प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन ? सोही विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

१४. निर्णयतर्फ विचार गर्दा पर्सा, जयमंगलपुर ५ को कि.नं. ३०० क्षेत्रफल ०-७-२^१/_२ को जग्गाको जग्गाधनी प्रमाण पूर्जाको मोही महलमा वाली मियाँ भारत पर्सा भनी लेखिएकोले गैर नागरिक व्यक्तिको नाउँमा कायम गरिएको मोही लगत कट्टा गरी पाउँ भन्ने वादीको दावी रहेछ। वादीको जग्गाको मोही गैर नेपाली नागरिक देखिएको हुँदा गैर नागरिक मोही लगत कट्टा हुने ठहर्‍याई शुरु भूमि सुधार कार्यालय, पर्साबाट निर्णय भएको पाइयो। सो निर्णय सदर हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट फैसला भएको रहेछ। वाली मियाँको पत्नि म लतिफन खातुन नेपाली नागरिक भएको र मिति २०६३।११।१३ मा नेपाली नागरिकता लिइसकेको अवस्था हुँदा हुँदै गैर नेपाली नागरिक भनी मोहीको लगत कट्टा गर्ने गरी भएको फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) को त्रुटी भएकोले मुद्दा दोहोर्‍याई हेरी पाउँ भनी प्रतिवादीको यस अदालतमा निवेदन परेको देखियो। निवेदकले मिति २०६३।११।१३ मा नेपाली नागरिकता प्राप्त गरिसकेको परिप्रेक्ष्यमा निजलाई

गैर नेपाली नागरिक भनी मोही लगत कट्टा गर्ने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(५) को व्याख्यात्मक त्रुटी रहेको भनी यस अदालतबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्न्याई हेर्न निस्सा प्रदान भएको रहेछ।

१५. उपरोक्तनुसारको तथ्य रहेको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी लतिफन खातुन स्व. वाली मियाँको पत्नी भएको तथ्यमा विवाद देखिन्न। फिल्डबुक उत्तारमा साविक कि.नं. २२२ को किसानको महलमा वाली मियाँ पर्सा भारत भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। निज वाली मियाँले प्राप्त गरेको मोहियानी हकको प्रमाणपत्रमा समेत वाली मियाँको बतन “भारत” भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। निजले भरेको १ नं. मोही लगतमा समेत आफ्नो नाम र बतन वाली मियाँ, चुरीहार, भारत भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीले समेत वाली मियाँ भारतीय नागरिक थिए भन्ने कुरालाई अन्यथा खण्डन नगरी स्वीकार गरेको देखिन्छ। यसरी प्रतिवादी लतिफन खातुनका पति स्व. वाली मियाँ नेपाली नभै भारतीय भएको उल्लेखित लिखत प्रमाणबाट पुष्टी हुन आएको छ।

१६. प्रत्यर्थी वादीले वाली मियाँ भारतीय हुँदा निजको नाउँको मोही लगत कट्टा गरी पाउन दावी लिई मिति २०५७।९।२६ मा निवेदन गरेको देखिन्छ। शुरु भूमि सुधार कार्यालयमा यी प्रतिवादीले आफू नेपाली नागरिक भएको कुनै प्रमाण पेश गर्न सकेको देखिँदैन। यी पुनरावेदकले जन्मको आधारमा मिति २०६३।११।१३ मा नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरी सो नागरिकताको प्रमाणपत्र पुनरावेदन अदालतमा मुद्दा चल्दाको अवस्थामा मात्र पेश गरेको देखियो।

१७. भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(५)(ख) मा गैर नेपाली नागरिकलाई मोही हक प्राप्त नहुने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। प्रतिवादी लतिफन खातुनका पति स्व. वाली मियाँलाई प्रचलित कानून बमोजिम विवादित जग्गाको मोही हक प्राप्त हुन सक्ने अवस्थामा मात्र निजको मृत्यु पश्चात प्रतिवादीको नाउँमा मोही हक सरी आउने हो। निजका पति स्व. वाली मियाँको नाउँमा प्रचलित कानून बमोजिम मोही हक प्राप्त हुन नसक्ने अवस्थामा यी पुनरावेदकमा निज स्व. पतिको नाउँको मोही हक सार्ने अवस्था नै रहदैन। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाले गैर नेपाली नागरिकलाई मोही हक प्राप्त नहुने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरेको र लतिफन खातुनका पति स्व. वाली मियाँ

भारतीय रहे भएको देखिएको यस अवस्थामा स्व. वाली मियाँलाई विवादित जग्गाको मोही हक प्राप्त हुने अवस्था देखिएन।

१८. वादीले गैर नेपाली नागरिकको मोही लगत कट्टा गरी पाउन दावी लिई उजुरी परी भूमि सुधार कार्यालयबाट फैसला हुँदाका अवस्थासम्म यी पुनरावेदकले नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको देखिंदैन। प्रचलित कानूनले स्व. वाली मियाँलाई मोही हक प्राप्त हुन नसक्ने देखिएकोले निजको श्रीमती लतिफन खातुनले निजको पति वाली मियाँको मृत्यु पश्चात मिति २०६३।११।१३ मा जन्मको आधारमा नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको आधारमा मात्र स्व. पति वाली मियाँको पत्नि भएको नाताले यी पुनरावेदकले विवादित जग्गाको मोही हक प्राप्त गर्न सक्ने नदेखिँदा यस अदालतमा निस्सा प्रदान गर्दा लिएको आधारसँग यो इजलास सहमत हुन सकेन।

१९. तसर्थ प्रतिवादीका पति मोहीयानी हक प्राप्त भएको बेला भारतीय नागरिक भएको पुष्टी हुन आएकोले गैर नागरिक मोही लगत कट्टा हुने ठहर्न्याई भूमि सुधार अधिकारीले गरेको निर्णय सदर हुने भनी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०६६।५।१५ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

(ईश्वरप्रसाद खतिवडा)

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु।

(प्रकाशमानसिंह राउत)

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत: आनन्दराज पन्त

कम्प्यूटर टाईप: प्रेमबहादुर थापा

इति सम्बत् २०७३ साल माघ १४ गते रोज ६ शुभम्..... ।